

यूपीएससी मुख्य परीक्षेतील राज्यशास्त्र
या वैकल्पिक विषयाच्या
पहिल्या पेपरकरिता रचना केलेला विद्यापीठीय पदवी व
पदव्युत्तर परीक्षांना उपयुक्त असा सर्वसमावेशक संदर्भ

अंग इंट्रडक्शन दू पोलिटिकल थिअरी राजनीतिशास्त्र परिचय

मूळ लेखक
ओ. पी. गाबा

मराठी अनुवाद
प्रा. तुकाराम जाधव

के'सागर पब्लिकेशन्स

Published By

K'Sagar Publications

'Suvarna Shilpa', 444/1 Shaniwar Peth,
Adjacent to Rajmachikar Flour Mill,
Near Dakshinabhimbukhi Maruti Temple, Pune - 411 030.

□ : 24450125, 24455435 Fax : 91-020-24453065

Email : customer@ksagar.com,

sales@ksagar.com

website : www.ksagar.com

* * *

An Introduction to Political Theory (Hindi)

*

© Secured

* * *

Marathi version

राजनीतिशास्त्र परिचय

* * *

Seventh Revised Edition : 2020

ISBN 978-93-84730-72-7

* * *

Rights of the Marathi version

K'Sagar Publications

* * *

Printed at

Shiva-samarktha Printers

Dhayari, Pune

* * *

Typesetting

K'Sagar Publications

* * *

Cover Design

K'Sagar Publications

* * *

Price : ₹ 475/-

Our Firms

K'Sagar Book Centre

Appa Balwant Chowk,
Pune - 411 030.

□ (020) 24453065

■ 9823121395
9545567862 / 63

K'Sagar's House of Books

Satya-ganesh Sankul,
(Saraswati Nivas) 122,
Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir
Lane, Pune - 411 002.
□ (020) 24465650
■ 9923810566

K'Sagar's House of Books

39/1, Durga Chambers,
Jogeshwari Mandir Lane,
Pune - 411 002
□ (020) 24483166
■ 9923906500
8087722277

Due care has been taken to ensure that the information provided in this book is correct. However, the authors and the publishers bear no responsibility for any damage resulting from any inadvertent omission or inaccuracy in the book.

K सागरीय

डॉ. ओमप्रकाश गाबा. राज्यशास्त्र विषयातील राष्ट्रीय स्तरावरील ख्यातनाम लेखक. समाजशास्त्र व राज्यशास्त्र या दोन्ही विषयांत एम. ए. च्या पदव्या मिळविल्यानंतर त्यांनी राज्यशास्त्र विषयात डॉक्टरेट मिळविली. डॉ. गाबा हे दिल्ली येथील कॅम्पस् ऑफ ओपन लर्निंग युनिवर्सिटीमध्ये अध्यापन कार्य करीत आहेत.

‘अँन इंट्रडक्शन टू पोलिटिकल थिअरी’ (हिंदी) या प्रस्तुतच्या ग्रंथाव्यतिरिक्त डायमेन्शन्स ऑफ सोशल जस्टिस, कन्स्टिट्युशनॅलिझम इन अ चैंजिंग पर्सॉकिट्व्ह, विवेचनात्मक सामाजिक विज्ञानकोष, विवेचनात्मक राजनीती विज्ञानकोष आदी त्यांचे ग्रंथ विद्यार्थिप्रिय आहेत.

जेव्हा दुसऱ्या भाषेतील एखाद्या शैक्षणिक ग्रंथाचा मराठीत अनुवाद करावयाचा असतो, तेव्हा अनेक अवधान आणि व्यवधान सांभाळावी लागतात आणि जेव्हा हा मूळ ग्रंथ एक अत्युत्कृष्ट संदर्भग्रंथ असतो; राज्यशास्त्र हा या ग्रंथाचा अभ्यासविषय असतो आणि तो डॉ. ओमप्रकाश गाबा यांच्या शैलीदार लेखणीतून उतरलेला असतो, तेव्हा ते तुमच्या ज्ञानाचा पूर्ण कस लावणारे आव्हानात्मक कार्य ठरते.

प्रा. तुकाराम जाधव. अस्मादिकांचे एक सुहृद. राज्यशास्त्र विषयाचा गाढा व्यासंग. मराठी व इंग्रजी या दोन्ही भाषांवर तितकीच हुक्मत. केंद्र तद्वतच राज्य लोकसेवा आयोगाच्या विद्यार्थ्यांना गेली अनेक वर्षे ते राज्यशास्त्र विषय शिकवत आलेले. त्यांनी हे आव्हानात्मक कार्य उत्तमरीत्या पार पाडलेलं; अन् ते करीत असताना डॉ. गाबा यांच्या मूळ लेखनास, त्यातील अर्थांस आणि मरितार्थांस, त्यांच्या लेखनशैलीस व भाषाशैलीसही पूरेपूर न्याय दिलेला.

मूळ (हिंदी) ग्रंथाच्या मराठी भाषांतराचे हक्क दिल्याबद्दल डॉ. गाबा आणि नेशनल पब्लिशिंग हाऊसचे मॅनेजिंग डायरेक्टर एस. के. मलिक यांचे आभार मानल्याशिवाय या मनोगतास पूर्णताच येऊ शकत नाही. त्यांच्यामुळे महाराष्ट्रीय विद्यार्थ्यांना डॉ. गाबा यांच्या मूळ ग्रंथातील ज्ञानामृत मायबोलीच्या पदराखाली चाखता येणे शक्य झाले.

डॉ. गाबा यांच्या ग्रंथाचे हे भाषांतर पदवी व पदव्युत्तर परीक्षांचा अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी जसा एक परिपूर्ण संदर्भ ग्रंथ ठरेल तसाच तो केंद्र लोकसेवा आयोगाच्या विद्यार्थ्यांना त्यांच्या राज्यशास्त्र या वैकल्पिक विषयाच्या परिपूर्ण तयारीसाठीही उपयुक्त ठरेल, अशी आशा व्यक्त करून मी माझे मनोगत पूर्ण करतो.

आपलाच,
व्ही. एस. क्षीरसागर
(K'Sagar)

अनुद्रवणिका

१. राज्यशास्त्र : स्वरूप आणि व्याप्ती

९

- १. राजकारण : एक अभ्यासपरंपरा
- ३. राजकीय सिद्धान्ताची व्याप्ती
- ५. राजकीय तत्त्वज्ञानाचे स्वरूप
- ७. राजकीय सिद्धान्ताचे महत्त्व
- ९. राजकीय सिद्धान्ताच्या ज्हासाविषयक विवाद
- २. राज्यशास्त्राचा प्रारंभ
- ४. राज्यशास्त्राचे स्वरूप
- ६. राजकीय चर्चाविश्वाची संकल्पना
- ८. राजकीय सिद्धान्तातील तथ्य-मूल्य विवाद

२. विचारप्रणालीची संकल्पना

३३

- १. विचारप्रणाली : विचारांचा संच/समुच्चय
- ३. विचारप्रणाली आणि सर्वकषवाद
- ५. इतिहासाच्या अंतासंबंधीचा विवाद
- २. विचारप्रणाली : विचारांचे शास्त्र
- ४. विचारप्रणालीचा अंत

३. राजशास्त्र : पारंपरिक आणि आधुनिक दृष्टिकोन

४५

- १. पारंपरिक दृष्टिकोन
- ३. आधुनिक दृष्टिकोन
- ५. संरचनात्मक कार्यवादी विश्लेषण
- ७. निर्णय निर्धारण सिद्धान्त
- ९. वर्तनवादी क्रांती
- ११. आंतरराष्ट्रीय राजकारणाचे विश्लेषण
- २. अनुभवजन्य आणि तात्त्विक दृष्टिकोन
- ४. व्यवस्था विश्लेषण
- ६. संसूचन सिद्धान्त
- ८. मार्क्सवादी विश्लेषण
- १०. उत्तरवर्तनवादाचा उदय

४. राजकारणाच्या अध्ययनाचा आंतरविद्याशाखीय दृष्टिकोन

६७

- १. आंतरविद्याशाखीय दृष्टिकोन म्हणजे काय ?
- २. राज्यशास्त्राच्या अध्ययनात इतर सामाजिक शास्त्रांचा उपयोग
- ३. राज्यशास्त्र आणि नीतिशास्त्र

५. राजकारणाचे स्वरूप : विविध अर्थ

७४

- १. राजकारण म्हणजे काय ?
- ३. राजकारणाची अभिजात धारणा
- ५. राजकारण एक अभ्यासविषय
- ७. राजकारणविषयक उदारमतवादी दृष्टिकोन
- ९. राजकारणविषयक समुदायवादी दृष्टिकोन
- २. सर्वसामान्य व्यक्तीची राजकारणविषयक धारणा
- ४. राजकारणाची आधुनिक संकल्पना
- ६. राजकारणाचे निर्वचन : विभिन्न दृष्टिकोन
- ८. राजकारणाचा मार्क्सवादी दृष्टिकोन

६. सत्ता, अधिसत्ता आणि अधिमान्यता

९२

१. सत्तेचे स्वरूप
३. अधिसत्तेचे प्रकार
५. अधिमान्यतेचे स्वरूप
७. वर्गवर्चस्वाचा सिद्धान्त
९. स्त्रीवादी सिद्धान्त
११. सत्तेचा रचनात्मक दृष्टिकोन

२. सत्ता, अधिसत्ता आणि अधिमान्यता : परस्पर संबंध
४. सत्तेचे विविध आयाम
६. सत्तेची संरचना
८. अभिजनवादी सिद्धान्त
१०. अनेकसत्तावादी सिद्धान्त

७. आधुनिक राष्ट्र-राज्याची संकल्पना

१२२

१. राज्याची संकल्पना
२. राज्य आणि इतर संघटना
३. राष्ट्रीय स्वयंनिर्णयाचे तत्त्व
४. आधुनिक राष्ट्र-राज्याचा उदय आणि विकास
५. राष्ट्रवाद आणि आंतरराष्ट्रवाद
६. राष्ट्र-राज्याचा समकालीन पेच
७. समकालीन प्रवाह

८. सार्वभौमत्वाची संकल्पना

१४०

१. सार्वभौमत्वाची संकल्पना
३. सार्वभौमत्वाची विविध रूपे
५. सार्वभौमत्वाचा बहुलवादी सिद्धान्त
२. ऑस्ट्रीनचा सार्वभौमत्वविषयक सिद्धान्त
४. जन सार्वभौमत्वाची मूलतत्त्वे
६. राष्ट्र-राज्यापुढील आव्हाने

९. राज्याचे स्वरूप : विविध दृष्टिकोन

१५८

१. राज्याचा जैविक सिद्धान्त
३. राज्याचा विधिशास्त्रीय सिद्धान्त
५. उदारमतवादी-व्यक्तिवादी परिप्रेक्ष्य
७. नव-उदारमतवादी परिप्रेक्ष्य
९. नव-मार्क्सवादी दृष्टिकोन
११. उत्तर-वसाहतवादी दृष्टिकोन
२. राज्याचा निरंकुश सिद्धान्त
४. राज्याचा यांत्रिक सिद्धान्त
६. सामाजिक-लोकशाही परिप्रेक्ष्य
८. मार्क्सवादी दृष्टिकोन
१०. समुदायवादी परिप्रेक्ष्य
१२. गांधीवादी दृष्टिकोन

१०. ‘राज्य’च्या उत्पत्तीविषयक प्रारंभिक सिद्धान्त

१८८

१. राज्य-उत्पत्तीविषयक दैवी सिद्धान्त
२. शक्तिसिद्धान्त / बलसिद्धान्त

११. 'राज्याची उत्पत्ती : सामाजिक करार सिद्धान्त	१९२
सामाजिक कराराची संकल्पना	
१२. राज्याच्या उत्पत्तीचा ऐतिहासिक सिद्धान्त	१९९
१. उदारमतवादी दृष्टिकोन	२. राज्याच्या उत्पत्तीचे ऐतिहासिक विश्लेषण
३. मार्क्सवादी दृष्टिकोन	४. राज्याच्या ऐतिहासिक विकासाच्या अवस्था
५. विकसनशील देशांतील राज्याची भूमिका	
१३. राजकीय आबंधन : आधार आणि मर्यादा	२१२
१. राजकीय आबंधनाची समस्या	२. राजकीय अधिसत्तेचे अधोरेखन
३. राजकीय अधिसत्तेचा मूलस्रोत	४. राजकीय आबंधनाची मर्यादा
१४. कायद्याची संकल्पना	२१९
१. कायद्याचा अर्थ	२. कायद्याचे स्वरूप : विविध निर्वचने
३. कायद्याचे मूलस्रोत	४. कायद्याच्या उपयोजनाचे क्षेत्र
५. कायद्याचे राज्य	
१५. लोकशाही आणि हुकूमशाही	२३३
१. लोकशाहीचा अर्थ	२. उदारमतवादी लोकशाहीची लक्षणे
३. लोकशाहीची प्रस्तुतता	४. लोकशाहीतील कमतरता वा त्रुटी
५. लोकशाहीच्या यशस्वी व्यवहारासाठी आवश्यक अटी	
६. हुकूमशाही	
७. सर्वकषवाद	
१६. प्रतिनिधिक लोकशाहीच्या समस्या	२५१
१. प्रतिनिधिक लोकशाहीचे स्वरूप	२. प्रतिनिधित्वाचे सिद्धान्त
३. प्रतिनिधित्वाची प्रक्रिया	४. निवडणूक पद्धती
५. अल्पसंख्याकांच्या प्रतिनिधित्वाच्या पद्धती	६. लोकमत
७. जनसंपर्काची साधने आणि अन्य अभिकरणे	
१७. लोकशाहीचे समकालीन सिद्धान्त	२६६
१. लोकशाहीचा अभिजनवादी सिद्धान्त	२. लोकशाहीचा अनेकसत्तावादी सिद्धान्त
३. सहभागात्मक लोकशाहीचा सिद्धान्त	४. मार्क्सवादी दृष्टिकोन
५. सर्वहाराची हुकूमशाही	६. लोकशाही केंद्रवादाचा सिद्धान्त
७. जनवादी लोकशाहीची संकल्पना	८. विकसनशील देशांतील लोकशाहीची स्थिती

१८. स्वातंत्र्याची संकल्पना

२८२

१. स्वातंत्र्याची संकल्पना
३. समकालीन उदारमतवादी चिंतन
५. परात्मभावाचे समकालीन सिद्धान्त

२. स्वातंत्र्याचे विविध आयाम
४. स्वातंत्र्याची मार्क्सवादी संकल्पना

१९. समतेची संकल्पना

२९९

१. समतेची संकल्पना
३. समतेचे विविध आयाम
५. समता आणि न्याय

२. भेदभावाचा तर्कसंगत आधार
४. स्वातंत्र्य आणि समता

२०. अधिकारविषयक सिद्धान्त

३१३

१. अधिकार काय आहेत ?
३. सामाजिक लोकशाही परिप्रेक्ष्य
५. अधिकार आणि कर्तव्य : परस्परसंबंध

२. अधिकारांचा उदारमतवादी सिद्धान्त
४. अधिकारांचा मार्क्सवादी सिद्धान्त

२१. नागरिकत्व आणि मानवी अधिकार

३२०

१. नागरी अधिकार आणि मानवी अधिकार
२. नागरिकत्वाची संकल्पना
३. नागरिकत्वाचे विविध आयाम : नागरी, राजकीय व सामाजिक अधिकार
४. नागरिकत्वाचे सिद्धान्त
५. नागरिकत्वाच्या सिद्धान्ताची समीक्षा
६. मानवी अधिकारांचे स्वरूप आणि आधार
८. मानवी-अधिकारांची विस्तृत संकल्पना

७. मानवी हक्काचा वैश्विक जाहीरनामा
९. मानवी अधिकारांचे सिद्धान्त

२२. संपत्तीचा अधिकार

३४२

१. संपत्ती म्हणजे काय ?
३. सामाजिक-लोकतंत्रीय परिप्रेक्ष्य

२. उदारमतवादी दृष्टिकोन
४. मार्क्सवादी दृष्टिकोन

२३. न्यायाची संकल्पना

३५५

१. न्यायाचा विचार : ऐतिहासिक विकास
३. भरीव न्यायाचे निकष
५. जॉन रॉल्सचा न्याय-सिद्धान्त
७. हायेकचा न्याय-सिद्धान्त
९. अराज्यवादी सिद्धान्त
११. लोकशाही समाजवादाचा सिद्धान्त

२. न्यायाचे विविध पैलू
४. उदारमतवादी दृष्टिकोन
६. नोझिकचा न्याय-सिद्धान्त
८. मार्क्सवादी सिद्धान्त
१०. अराज्यवादाचे विविध प्रवाह
१२. समुदायवादी दृष्टिकोन

१३. न्याय आणि सामाजिक परिवर्तन
१४. वंचितवर्गीय दृष्टिकोन
१५. स्त्रीवादी दृष्टिकोन

२४. सार्वजनिक हिताची संकल्पना

३९२

१. सार्वजनिक हिताचे स्वरूप
२. उदारमतवादी परिप्रेक्ष्य
३. समुदायवादी परिप्रेक्ष्य
४. मार्क्सवादी परिप्रेक्ष्य
५. गांधीवादी परिप्रेक्ष्य

२५. सामाजिक बदल व क्रांतीचे सिद्धान्त

४०६

१. क्रांती म्हणजे काय?
२. क्रांतीचे अभिजात विश्लेषण
३. मार्क्सवादी विश्लेषण
४. समकालीन विश्लेषण
५. आधुनिकीकरण आणि क्रांती
६. सापेक्ष वंचितता आणि क्रांती
७. सामाजिक परिवर्तनाचा उदारमतवादी दृष्टिकोन

२६. विकास आणि पर्यावरणवाद

४२४

१. विकासाची संकल्पना
२. विकासाचे पर्यायी मार्ग
३. उदारमतवादी दृष्टिकोन
४. मार्क्सवादी दृष्टिकोन
५. विकासाचे गांधीवादी प्रारूप
६. पर्यावरणवादाची उत्पत्ती
७. शाश्वत विकासाची संकल्पना